

УДК 821.161.2-14.09

Ірина Даниленко

ПРОРОЦТВО ЄЗЕКІЇЛЯ У ПОЕТИЧНІЙ РЕЦЕПЦІЇ Т. Г. ШЕВЧЕНКА

У статті на основі багатоаспектного компаративного аналізу Шевченкового вірша «Подражаніє Іезекієлю. Глава 19» розглядається специфіка співвідношення сакрального й профанного на усіх структурно-семантичних рівнях твору українського поета у світлі історичного контексту його доби та особливостей його світогляду. Результати аналізу дозволили суттєво доповнити і відкоригувати усталені у шевченкознавстві погляди стосовно ідейно-естетичної особливості твору.

Ключові слова: наслідування, вірш, Шевченко, Біблія, пророцтво, Єзекіїль, Бог, можновладці, світогляд.

Книги Святого Писання, як відомо, неодноразово ставали джерелом поетичного натхнення Т. Г. Шевченка. Втім, дискусії дослідників

навколо питання про особливості Шевченкової інтерпретації біблійних текстів тривають і до сьогодні, спричинені як амбівалентною свідомістю власне самого поета, так і неоднозначним, а подеколи упередженим (особливо за радянських часів) ставленням науковців до проблеми Шевченкової релігійності (пор.: Ю. Івакін [4], Г. Грабович [2], І. Дзюба [3, с. 572–598], М. Ласло-Куцюк [5], В. Мокрий [13], Д. Наливайко [6], Є. Нахлік [7], Л. Плющ [9], О. Прицак [10] тощо). Це надзвичайно актуалізує необхідність ретельного філологічного аналізу та реінтерпретації поезій Шевченка, інспірованих біблійними текстами, з урахуванням історичного контексту відповідної доби та авторської аксіології.

Пропонована стаття присвячена віршу «Подражаніє Іезекієлю. Глава 19», написаному Шевченком 6 грудня 1859 року в Санкт-Петербурзі. Згідно з жанровою самоназвою вірша він становить собою наслідування 19-ї глави Книги пророка Єзекіїля (від івр. «*Бог зміцнює*», «*Бог – сила*»). Вибір поета є цілком вмотивованим з огляду і на постать власне самого пророка, і на зміст цього сакрального тексту. Єзекіїль – виходець з родини священників, сам священник і один з чотирьох великих пророків – під час другої навали на Єрусалим вавилонського царя Навуходоносора у 25-річному віці був полонений і депортований разом з багатьма іншими, переважно знатними, юдеями та їхнім царем Йоакимом до Вавилону, де вони були змушені жити в оточенні народу, близького їм за мовою та укладом життя, але язичницьким за віруванням. За таких обставин метою служіння полоненого пророка до падіння Єрусалиму було утримувати співвітчизників від духовного зрадництва (передрікав народові важкі випробування через їхні пороки та віровідступництво); а після падіння Єрусалиму – духовно підтримувати народ оптимістичними пророцтвами про його щасливе майбуття. Найголовніші з його пророцтв: про повернення іудеїв з вавилонського полону за 70 років, про відбудову Іерусалимського храму; про вивільнення усього людства з-під влади гріха та воскресіння мертвих. Як і інші біблійні пророки, він викривав жорстокість, зажерливість та ідолопоклонство можновладців, за що й був страчений (див. про це докладно: [11, с. 90–91]). Стан самотності на чужині, зумовлений примусовим невільництвом та ворожими зовнішніми обставинами, ідея національного як вирішального чинника онтологічного, морально-етичного, соціально-історичного розвитку народу, протест проти соціального й національного гноблення та,

нарешті, профетичний сенс власної творчості – усі ці емоційно-психологічні, етико-філософські та історіософські аспекти Шевченкового світогляду знайшли авторитетне підґрунтя у Книзі великого пророка Єзекіїля.

Вельми прикметно, що з 48-ми глав Книги пророка Шевченко, з його зосередженістю на антицарській ідеї, обирає для наслідування саме ту, що містить загрозливі попередження останньому ізраїльському царю Седекії про падіння усієї правлячої династії. У жанрово-тематичному плані текст 19-й глави Книги пророка становить собою плач о «князях» (тобто царях) Ізраїлю, які мають загинути разом з Єрусалимом. За п'ять років до падіння Єрусалиму Іезекіїль звертається з пророчим словом до царя Седекії, закликаючи його оплакати долю двох «левенят», під якими, на думку богословів, маються на увазі два попередники Седекії – Йохаз та Єхонія, кожний з яких залишався на престолі по три місяці (першого полонив єгипетський фараон Нехао II, а другого – халдейський цар Навуходоносор). Утім, плач за цими царями правомірно розглядати як поховальну пісню за династією царя Давида у цілому, правління якої, за пророком, мало перерватися на тривалий період (зокрема через політичну необачність власне Седекії, котрий теж потрапить у вавилонський полон) упритул до пришествя Месії, якому й належатиме скіпетр істинного й найдосконалішого Царя юдеїв. Під левицею-матір'ю одні богослови пропонують розуміти весь ізраїльський народ, інші – дружину благочестивого царя Йосії, мати Йохазу і Седекії Хамуталь (про це: [11, с. 150–151]).

Отож Шевченко, якому була дуже близька порушена у 19-й главі Книги пророка Єзекіїля проблема страждання народу за гріхи можновладців, а також ідея безпосереднього панування-правління Бога над обраним народом, знайшов тут благодатний матеріал на підтвердження своїх історико-філософських міркувань щодо злочинності деспотичних суспільних структур, зокрема взаємин «царів» і «людей» – традиційної для Шевченкової поезії опозиції, де царі – не люди. Вірш має досить тісний інтертекстуальний зв'язок із першоджерелом, тому за жанрово-стильовою ознакою його слід віднести до вільного переспіву (або парафразу). Зокрема, у «Подражаніє Іезекіїлю. Глава 19» поет відтворює загадковий, символіко-алегоричний стиль пророка, основні мотиви, образи, вузлові моменти загальної композиції першоджерела. Водночас Шевченко помітно актуалізував викривально-профетичний пафос біблійного тексту, спрямувавши його

на російське самодержавство, на розвінчання ореолу святості й непорушності царської династії.

Задум митця втілено у формі астрофічного тексту обсягом у 50 рядків, написаного класичним 4-стопним ямбом зі змішаним (вільним) римуванням, що допомогло поетові наблизити художнє мовлення до біблійного вільного вірша речитативного характеру, властивого саме для пророцьких та драматичних промов (див. про це: [8]). Потужна експресія викривально-профетичних інтонацій біблійного пророка відтворено поетом із допомогою широкого спектру лексико-стилістичних, фонетичних, синтаксичних і власне віршових засобів виразності, зумовлених митецьким сприйняттям Шевченком змісту й стилістики першоджерела. З-поміж них: поєднання «високої» лексики (зокрема церковнослов'янізмів та лексем, укладених за зразком церковнослов'янської мови: «беззаконнія», «гради», «весі», «воместо», «воспlach», «уповають», «худосильний») з лексикою зниженою («сука», «кліщилась», «проклятих», «жрете», «біснувате», «львищича» тощо), численні окличні речення та авторське використання знаку оклику (рр. 9, 15, 19), риторичні запитання, інверсії, активне використання градації, ампліфікації, анафори, плеоназмів, алітерацій, асонансів, синтаксичних паралелізмів, значної кількості enjambement'ів усіх типів (рр. 11, 18, 29, 37–38, 41, 44–47), численних пауз у середині вірша, не пов'язаних з enjambement'ами, ритмічного курсиву (рр. 32–33).

Як і в Біблії, вірш Шевченка розпочинається з відтвореного пророком звернення Бога до нього оплакати «князів» Ізраїлю. Попри те, що у Шевченковому варіанті цього звернення акцентовано аспект святості пророка («Воспlach, Пророче, Сине Божий!», р. 1), а не його «людськості», як у першоджерелі (пор.: *«Ты же, сыне человекь, возми плачь на князи Израилевы...»*, Іез. 19 : 1), поет так само вживає вельми усталену словосполуку, що відсилає нас до центральної постаті Нового Завіту – Боголюдини, котрого у Св. Письмі багаторазово іменують відповідно і Сином Божим, і Сином Чоловічим. Утім, з перших рядків поезія Шевченка набуває і більш гострого, порівняно з сакральним текстом, викривального пафосу, завдяки своєрідній ампліфікації образів царствених левів. Поширений у Біблії символ наділених особливою владою й могутністю людей в поетичному контексті Шевченка отримує додаткових, принизливо-зневажливих конотацій: їх змальовано як щенят, що перетворились на небезпечних для людей хижаків передусім через нерозбірливість у зв'язках їхньої

суки-матері: «...І рци: / Нащо та сука, ваша мати, / Зо львами клещилась, щенята? / І добувала вас лихих? / І множила ваш род проклятий?», рр. 4–7. (Пор.: *«и речеши: почто мати твоя львица среде львов почи, посреде львов умножи львичища своя?»*, *Иез. 19: 2*). Відомо, що відверто лайливе зниження біблійного образу левиці у Шевченка інспіровано його особистою ненавистю до російської імператриці Марії Федорівни – вдови Миколи I та матері Олександра II, яку поет різко осміяв ще 1844 р. у поемі «Сон», а в написаному після її смерті (у 1860 р.) вірші-інвективі «Хоча лежачого не б'ють...» імператрицю знов-таки названо «Сукою» (щоправда, з великої літери). Як слушно зауважує І. Дзюба, тут, напевно, маємо випадок, коли конкретна подія, певний особливий рахунок Шевченка до тих, хто його запровадив в солдатчину, викликає в нього ширші асоціації та веде до постійних ідей (*idea fixe*) – зокрема ідеї проклятості царизму і його неминучої кари (про це: [3, с. 552]).

Завдяки біблійній образності у «Подражанні Іезекіїлю. Глава 19» традиційна Шевченкова опозиція «царі, владики – люди» знаходить своє абсолютне втілення. Акцентуючи зміст 3-го вірша пророцтва (*«И отскочи един от львичищ ея и бысть лев, и научися восхищати восхищения и человеки снede»*, *Иез. 19 : 3*), поет, використовуючи різні засоби виразності підкреслює нелюдськість, можновладців, з одного боку (див.: використання «тваринної» образності, алітерації на «з», «щ», «ж», «р», «к», *enjambment*'ів), і праведність, незлобність та певну безпорадність і боязку мовчазність «людей», – з іншого (алітератція на «л» та «ч» і «т» це вдало підкреслює): «А потім з вас, щенят зубатих, / Зробились львичища! Людей // Незлобних, праведних дітей, / Жрете, скажені!.. Мов шуліка / Хватає в бур'яні курча, / Клює і рве його... / А люде.../ Хоч бачать люде, та мовчать» (рр. 8–14). Переспівуючи наступні 4–9 вірші першоджерела, де розповідається про єгипетський і вавилонський полон ізраїльських царів, Шевченко у своєму творі акцентує причинно-наслідкові зв'язки у злій долі двох молодих «львичищ», котрих люди покарали власне за їхню жорстокість, відвівши одного з них на каторгу у Єгипет («Підстерегли його, взяли./ Та, закувавши добре в пута, / В Єгипет люде одвели – // На каторгу», рр. 16–19), а другого – ще більш лютого («А люта мати! / Спустила друге бісновате / Своє скаженеє звіря, / Що гради й весі пожирало», рр. 19–23), – закувши, посадили у глибоку тюрму Вавилонії («Окули люде і цього. / Заперли в щелепи удила / І в Вавилоні

посадили / В тюрму глибоку / Щоб не чуть / Було на світі того рику <...>», рр. 26–30). Через те, що в Шевченка відсутня згадка і про інші народи (в оригіналі «языцы», пор.: *«И слышаши о нем языцы, и ят бысть в растлении их, и приведоша его во узде во Египет»*, Іез. 19, 4), і про інших царів (зокрема, вавилонського: *«И положиши его во узде и в клети, приведоша его ко царю Вавилонску и ввергоша его в темницу, яко да не слышится глас его ктому на горах израилевых»*, Іез. 19, 9), у «Подражанні Іезекіїлю. Глава 19» актуалізується мотив революційного знищення інституту царату загалом. При цьому алузія з російським «царствующим домом» та його майбутнім крахом тут є абсолютно прозорою, завдяки згадуванню у тексті власне про самодержавство у рядках, семантику яких, до того ж, підкреслено за допомогою різкої зміни ритмічного малюнку: на тлі 4-стопного ямбу з'являється 3-стопний верс (див.: *«<...> Самодержавного владики, / Царя неситого...»*, рр. 31–32).

Відповідно до першоджерела наступний момент у розвитку ліричного сюжету Шевченкового вірша пов'язаний з новим образом – образом лози, під яким у поета мається на увазі уся царська династія. У Єзекіїля – це образ виноградної лози, котрий так само, як і попередній образ левиці, символізує або весь юдейський народ, або, за іншими богословськими тлумаченнями, – матір ізраїльських царів. Зміна образів надала пророку Єзекіїлю можливості кинути погляд на щасливе минуле Юдеї, яка мала багато родів міцних властителів, наче виноградна лоза, що завдяки рясній воді зросла гіллястою й родючою (див.: *«Мати твоя яко виноград и яко цвет шипчан на воде насажден, плод его и отрасль его бысть от воды многи»*, Іез. 19, 10). Єзекііль відверто сумує, розгортаючи цей образ колись плодової виноградної лози та пророкуючи її подальшу невідворотну загибель через несприятливі обставини: і зовнішні, як-от найбільш небезпечний в Іудеї східний вітер, безводна земля, куди вона буде пересаджена (натяк, відповідно, на халдейське військо і халдейську безрадісну чужину), так і внутрішні, як-от слабкість та вогонь, що вийшов з її власних гілок-жезлів (інакомовно висловлено думку про те, що цар Седекія через свої віроломні вчинки проти Навуходоносора сам накликав біду на свій народ). Відтак Бог розгнівався і вирвав виноградну лозу з коренем: *«и обломися в ярости, и на землю повержен бысть, и ветр знойный изсуши плоды его: увядоша, и изсше жезл крепости его: огонь потреби его. И ныне насадиши его в пустыни, на*

земли безводне. *И изыде огонь от жезла избранных его и пояде и, и не бе в нем жезла крепости его: племя в притчу плача есть, и будет плачь*», Іез. 19, 12–14). Шевченків тип авторської емоційності інший. Поет, який у цілому досить точно передає загальну семантику останніх чотирьох віршів першоджерела, наголошує на тому, що неминуча загибель «лози»-династії обернеться добром для народу. А думку про неминучість докорінних змін додатково підкреслює ритмічним курсивом, виділяючи слово «минуть» в окремий рядок (1-стопний ямб) з чоловічою клаузулою, у такий спосіб додаючи переконливості цьому пророцтву («Минуть, / Уже потроху і минають / Дні беззаконія і зла», рр. 33–35). Шевченко також відчутно увиразнює той момент у першоджерелі, що загибель лози відбудеться не стільки через зовнішнє втручання скільки через її власні вади, з-поміж яких, передусім, наполегливо (за допомогою градації, повторів) поет згадує таку, як гнилість її кореня («...Уповають / На корень свій, уже гнилий, / Уже червивий, і малий, / І худосильний...», рр. 38–41). За таких умов кривавий кінець самодержавного беззаконня через несприятливі обставини («...Вітер з поля / Дихне, погне і полама. / І ваша злая своєволя / Сама скупається, сам / В своїй крові», рр. 43–45) виглядає цілком природно і геть не викликає співчуття. Впадає в око і те, що поет, спираючись на текст слов'янської Єлизаветинської Біблії, знижує символіку біблійного образу виноградної лози, опустивши церковно-слов'янський відносний прикметник «виноградний». Відтак у Шевченка йдеться про рослину, котра в українській національній свідомості асоціюється з рослиною, що від начала має тонкі гілки й не має їстівних плодів.

Зважаючи на це, можна цілком погодитись зі спостереженням М. Ласло-Куцюк, що вірш Шевченка, на відміну від наслідуваного ним пророцтва, є не «плачем» за минулим, а візією майбутнього [5, с. 289]. Утім, так само, як і в першоджерелі, Шевченкове «пророцтво» завершує мотив плачу, що має пролунати «вместо львчищого рика». Але й цей мотив поет розширює, конкретизуючи за допомогою низки зневажливих епітетів («Нікчемний, довгий і поганий...»), та актуалізує його, трансформуючи у «самодержавний отой плач», що «межи людьми во притчу стане».

Отож творче засвоєним «голосом» відданого своєму народові полоненого пророка Єзекіїля Шевченко, з його проникливою інтуї-

цією, у своїх віщуваннях напрочуд точно передрік спустошливий революційний вітер, котрий, на глибоке переконання поета, стане справедливою карою «свавільній» царській династії Російської імперії і сприятиме визволенню її поневолених «людей».

Джерела та література

1. Біблія сиречь книги Священнаго Писания Ветхаго и Новаго Завета [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ccel.org/contrib/ru/Sbible/slavpdf.htm> (Тут і далі текст Єлизаветинської Біблії цитується за цим виданням. Транслітерація церковнослов'янського тексту здійснена автором статті).
2. Грабович Г. Поет як міфотворець. Семантика символів у творчості Тараса Шевченка / Г. Грабович – К. : Часоп. «Критика», 1998. – 206 с.
3. Дзюба І. Тарас Шевченко. Життя і творчість / Іван Дзюба. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – 720 с.
4. Івакін Ю. О. Подражаніє Іезекіілю / Ю. О. Івакін // Івакін Ю. О. Коментар до «Кобзаря» Шевченка : Поезії 1847–1861 рр. / Ю. О. Івакін. – К. : Наук. думка, 1968. – С. 299–304.
5. Ласло-Куцюк М. Шевченківські наслідування пророкам / М. Ласло-Куцюк // Ласло-Куцюк М. Творчість Шевченка на тлі його доби. – Бухарест : МУСТАНГ, 2002. – С. 280–305.
6. Наливайко Д. Історія і міфологія у Шевченка (у контексті європейського романтизму) / Дмитро Наливайко // Наливайко Д. Теорія літератури й компаративістика. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006. – С. 226–238.
7. Нахлік Є. К. Доля – Los – Судьба: Шевченко і польські та російські романтики / Є. К. Нахлік ; НАН України. Львів. від-ня Ін-ту л-ри ім. Т. Г. Шевченка. – Львів : [б. в.], 2003. – 568 с.
8. Олесницький А. Ритм и метр ветхозаветной поэзии / А. Олесницький // Труды Киевской Духовной Академии. – 1872. – Т. III. – С. 530–531.
9. Плющ Л. «Причинна» і деякі проблеми філософії Шевченка / Л. Плющ // Сучасність. – 1979. – Ч. 3 (219). – С. 8–29.
10. Прицак О. Шевченко – пророк / О. Прицак // Світи Тараса Шевченка : зб. ст. до 175-річчя з дня народження поета / редактори Лариса М. Л. Залеська Онишкевич, Леонід Рудницький, Богдан Певний, Тарас Гунчак. – Нью-Йорк ; Париж ; Сідней ; Торонто ; Львів : [б. в.], 1991. – С. 249–276.
11. Толковая Библия, или Комментарий на все книги Св. Писания Ветхаго и Новаго Завета : в 11 т. / под ред. проф. А. П. Лопухина. – Т. 6. – Петроград : [б. и.], 1909. – С. 90–91.
12. Шевченко Т. Г. Повне зібр. тв. : у 12 т. / Тарас Шевченко ; редкол. : М. Г. Жулинський (голова) [та ін.]. – К. : Наук. думка, 2001. – Т. 2 : Поезія 1847–1861. – С. 330–331. (Тут і далі текст вірша у статті цитується за цим виданням із зазначенням номерів рядків).
13. Mokry W. Literatura I myśl filozoficzno-religijna ukraińskiego romantyzmu: Szewczenko, Kostomrov, Szaszkevicz / Włodzimierz Mokry. – Kraków, 1996.

Даниленко Ирина. Пророцтво Иезекииля в поэтической рецепции Т. Г. Шевченко. В статье на основе многоаспектного компаративного анализа шевченковского стихотворения «Подражание Иезекиилю. Глава 19» рассматривается специфика соотношения сакрального и профанного на всех структурно-семантических уровнях произведения украинского поэта в свете исторического контекста его эпохи и особенностей его мировоззрения. Результаты анализа позволили существенно дополнить и откорректировать устоявшиеся в шевченковедении взгляды на идейно-эстетическое своеобразие стихотворения.

Ключевые слова: подражание, стихотворение, Шевченко, Библия, пророчество, Иезекииль, правители, мировоззрение.

Danylenko Iryna. Ezekiel's prophecies in a poetic Reception of Taras Shevchenko. In the article based on comparative analysis of Shevchenko's poem «Imitation of Ezekiel. Chapter 19» the specific of sacral and profane correlation is examined. Thorough analysis involves all structural-semantic levels of the Ukrainian poet's work in the light of the historical context of his epoch and the specifics of his axiology. The results of the analysis made it possible to substantially supplement and correct the traditional for Shevchenko studies views on the ideological and aesthetical uniqueness of the poem.

Key words: imitation, poem, Shevchenko, Bible, prophecy, Ezekiel, rulers, axiology.